

1 Inledning

En av Stockholms ledande grosshandlare – Bengt Magnus Björkman – var verksam som en av Stockholms större exportörer i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Björkman, som numera är nästan bortglömd, var en av sin tids ledande entreprenörer och var också politiskt verksam i Stockholm samt riksdagsman vid 1789 års riksdag. Undersökningen av handelshuset Björkman ingår som en del i ett större forskningsprogram som avser bidra till att fördjupa diskussionen om vilken roll de större handelshusen i Stockholm spelade för Sveriges ekonomiska utveckling på längre sikt.¹

De stora handelshusens aktiviteter har tilldragit sig stort intresse inom den forskning som behandlar den långsiktiga process av ekonomisk utveckling som så småningom ledde fram till den industriella revolutionen under 1800-talet. De spelade en avgörande roll för att systematiskt intraregionalt ekonomiskt utbyte kunde uppstå i den förindustriella världen. Med grosshandeln knöts lokala och regionala ekonomier till varandra och grunden lades till arbetsdelning och specialisering mellan länder och världsdelar. Redan 1200-talets avancerade textilindustri i de flandriska städerna baserades på importerad ull och man bedrev där tillverkning i stor skala med hela den dåtida världsmarknadens mässor och varubörser som tänkta avnämnare. Hela denna s.k. förlagsindustri drevs i regi av köpmän som organiserade råvaruinköp, tillverkning, tygernas beredning, besiktning och försäljning.²

Den internationella handelns aktörer och de stora handelshusen kombinerade detaljerade kunskaper om det internationella varuutbudet, dess prisförändringar och transportkostnader, med kunskaper om den inhemska efterfrågan i sina respektive hemländer på nationell, regional och lokal nivå. Grosshandlare hade kunskap om olika marknader och skapade även andra viktiga kontakter. Handeln var uppbyggd kring personliga och förtroendefulla relationer till både producent och konsument. Större handelshus förmedlade också och gav omsättningskrediter som var förutsättning för allt avancerat varuutbyte från högmedeltiden fram till 1800-talets mitt.

Teoretiska diskussioner kring internationellt vedertagna begrepp som

Höstmarknad på Skeppsbron, 1740-talet. Oljemålning i Riddarhuset, okänd konstnär. Foto SSM.

köp- och förslagssystem, ”proto-industrialisering” och kapitalism, sätter de stora handelshusen i centrum i teoribildningar som avser att förklara ekonomisk och social förändring i feodalismens slutskede. Sjöförsäkringar, växlar, dubbel bokföring, börser och banker är viktiga innovationer i den ekonomiska utvecklingen som följde på den internationella handelns framväxt och utveckling.³

Fallstudien om handelshuset Bengt Magnus Björkman behandlar den period när ledande köpmän i allt högre grad började kombinera handel med industriella engagemang på kommersiell grund. Redan tidigmoderna köpmän hade utvidgat den s.k. cirkulationsfären till att omfatta betydande engagemang i gruvor och industrier med järnbruk, kopparverk och textil i främsta rummet. Sådana förvärv kombinerades ofta med monopol på tillverkningen och handeln och särskilda privilegier som gav de berörda exklusiva rättigheter på övriga handlares och andra samhällsgruppers bekostnad. Sådana rättigheter utfärdades av kronan eller feodalhärskare i utbyte mot rätten till beskattning, militära och civila tjänster. Monopol och särslagstiftning utgjorde den internationella handelns institutionella grund där bl. a. de s.k. Merchant Guilds – handelns motsvarighet till hantverkets skråväsende – spelade en viktig roll.⁴

Den alltmer avancerade handeln krävde kunskap och kompetens. Sådant fanns i slutet av 1700-talet att tillgå i handböcker. Viktiga sådana var för svenskt vidkommande Sven Rinmans Bergwerks lexicon från 1788 och Lars Nilsson Synnerbergs Waru Lexicon.

Köpmän som Björkman representerar något nytt jämfört med köpmän som 1600-talets Louis de Geer och 1700-talets förmögna köpmän i den s.k. skeppsbroadeln som byggde upp sin verksamhet kring statliga privilegier och särskilda tillstånd. Denna nya typ av köpmän, som ofta hade en mer anspråkslös framtoning än sina föregångare, var motståndare till privilegier och särlagstiftning. Det var en ideologi som utvecklades ur upplysningstidens samhällskritik och den franska revolutionens sociala omvälvningar och många av köpmännen var reformatorer som stod i opposition till den rådande korporativa ordningen i *l'ancien regime* – det gamla samhällets värdegemenskap där var och en hade sin givna plats.

Det här arbetet placerar in Bengt Magnus Björkman, och de näringspolitiskt verksamma köpmän och brukspatroner av hans sort, i den process av ekonomiska reformer som inleddes i Sverige på 1760-talet och som pågick fram till näringsfrihetens införande i mitten av 1800-talet.

Liv och verk i korthet

Bengt Magnus Björkman, son till bruksägaren Johan Björkman, föddes i Värmland år 1745. Vid sin död i Stockholm i maj 1824 var han en av stadens ledande grosshandlare, bruksägare och skeppsredare. Han var också starkt näringspolitiskt engagerad och politiskt radikal.

Björkman anlände som ung till Stockholm på 1760-talet och gick till en början i lära hos en hattstofferare. Efter 1773 arbetade han troligen på uppdrag av handelshuset Niclas Hasselgren. När denne dog, år 1772, övertog Bengt Magnus Björkmans äldre bror Lars ledningen för handelshuset. Lars Björkman hade arbetat hos Hasselgren sedan 1766. Han avled dock i förtid år 1776 och Bengt Magnus tog över broderns roll genom att ingå kompanjonskap med Arvid Hasselgren, en brorson till Niclas.

Handelshuset förvaltade bl.a. finländska egendomar från Finlays konkursbo, tidigare handelshuset Jennings & Finlay på uppdrag av det amsterdamsbaserade huset Jan och Carl Hasselgreen. Till dessa engagemang hörde bl.a. Fiskars bruk, beläget mellan Åbo och Helsingfors, och Orisberg och Kimo bruk i Österbotten. År 1782 erhöll Björkman burskap som grosshandlare i Stockholm och därmed inledde han sin bana som helt självstän-

Brukspatron John Jennings,
hans bror och svägerska. A.
Roslin, 1764. Foto NM

Utsikt från Katarinaberget, 1700-tal. Konturetsning av E. Martin. Foto SSM.

dig storföretagare. Redan år 1783 inköpte Björkman samtliga finska egendomar som tillhört J. och C. Hasselgreen och som han själv förvaltade sedan slutet av 1770-talet. Handelsbolaget Hasselgreen och Björkman fanns kvar till 1790. Efter 1790 drev Bengt Magnus Björkman näringsverksamhet enbart i eget namn.

Efterhand växte förvärven i omfattning. Förutom bruken i den finländska riksdelen inköptes Grönsinka bruk 1793. Flera lantegendomar förvärvades också, de viktigaste var Öråker och Sätuna i Uppsala län samt Nacka, Görväln, Jakobsberg, Skälby, Bromsten och Farsta i Stockholms län. Björkman var också delägare i Stora Skeppsvarvet i Stockholm, ägde en brädgård vid Djurgården och en bod vid Slussen samt hälften av Landsorts fyr. Han var även redare – dels ägde han egna fartyg, dels var han som de flesta stora grosshandlare vid denna tid engagerad i s.k. partrederier (delägare av fartyg).

Som medlem i det inflytelserika borgerskapet i Stockholm hade Bengt Magnus Björkman ett flertal uppdrag. Vid riksdagen 1789 satt han i borgarståndet som företrädare för Stockholm. Från år 1789 fram till sin död 1824 var Björkman en av det inflytelserika borgerskapets s.k. femtio äldste, ett slags utskott som var borgerskapets viktigaste institution i Stockholm. Björkman hade även andra, mindre framträdande engagemang. Han var revisor för Riksgäldskontoret under åren 1791–1793. Dessutom var han direktör för Frimurarebarnhuset under trettio år fram till 1817 och var under en tid ordförande i Patriotiska sällskapet.

Bengt Magnus Björkman gifte sig år 1789 med Ulrika Magdalena Le-

vin, dotter till godsägaren och hovkamreren Adolf Ludvig Levin, en av Stockholms viktigaste bankirer under den gustavianska tiden med försänkningar i hovet. Under sitt äktenskap fick Bengt Magnus och Ulrika Magdalena åtta barn, av vilka två dog i späda ålder.

Bengt Magnus Björkman hörde till den socialt uppåtsträvande delen av borgerskapet. Han var politiskt radikal och upplysningsman och lyckades samtidigt avancera socialt och ekonomiskt – flera av hans barn ingick exempelvis adliga giften. Från en blygsam ställning avancerade Bengt Magnus Björkman till grosshandlare och bruksägare och betecknades som Finlands rikaste man i början av 1800-talet. Björkmans rikspolitiska engagemang hörde främst till slutet av 1700-talet: i samband med mordet på Gustav III arresterades han men friades i brist på bevis – Björkman anklagades för att ha lånat ut pengar till de sammansvurna.

Efter 1809, med förlusten av Finland, upptogs Björkman tid alltmer av att förbereda arvskiftet. De finska bruken överläts efter 1809 till de äldsta sönerna då Björkman som svensk medborgare inte kunde äga fast egendom i det då ryska storfurstendömet Finland. Efter Björkmans död år 1824 överläts det svenska bruket Grönsinka till en tredje son medan döttrarna och yngste sonen ärvde jordegendomar. Mätt i värde erhöll dock samtliga barn lika arvslotter. Makarna Björkman förespråkade flera decennier före den lika arvsrättens införande likhet mellan könen, något som också slogs fast i ett särskilt testamente.

Överföringen av egendomarna till nästa generation blev dock en långdragen och komplicerad process, bl.a. som följd av en konkurs, den nämnda finska lagstiftningen samt konflikter och dödsfall som påverkade själva arvskiftet. Först år 1836 var hela processen avslutad. När så skedde hade Ulrika Björkman och två av barnen redan hunnit avlida.

Betydande men föga känd

Bengt Magnus Björkman var under slutet av 1700-talet en av Stockholms ledande exportörer utan att höra till de allra mest kända. Han är representant för dåtidens mest expansiva grosshandlare som kombinerade export och import av stapelvaror med omfattande engagemang i sjöfart, järnbruk och jordegendomar. Särskilt intressant är Björkmans stora innehav av bruk, gruvor och jordegendomar i finska riksdelen – efter 1809 storfurstendömet Finland inom dåtidens ryska imperium. Björkman var, som nämnts, också politiskt verksam i rikspolitikens centrum och politiskt radikal i upplysningens och den franska revolutionens anda. Trots detta

Utsikt från Skeppsholmen.
Litografi eller F. Tollin,
1840-tal. Foto SSM.

är han idag föga känd och *Svenskt Biografiskt Lexikon* saknar en artikel om honom. Björkman skymtar förvisso förbi i flera av det här aktuella ämnesområdets standardverk såsom Kurt Samuelssons avhandling *De stora köpmanshusen i Stockholm 1730–1815* från 1951, men bilden av hans gärning förblir fragmentarisk och splittrad. Han behandlas också i ett otal mindre skrifter rörande de många egendomar som för en period ingick i hans ägarengagemang där historiken om Fiskars bruk i Finland torde vara den mest framträdande. Björkmans verksamhet i Finland, särskilt det på Fiskars bruk, har tidigare beskrivits i den finska brukshistoriska litteraturen (se bilaga 1, s. 00).⁵

Boken består av tre tematiskt upplagda avdelningar där tre olika författare behandlar handelshuset Björkman ur skilda perspektiv: en företags-historisk del, en biografisk del som behandlar sociala förhållanden och den finska anknytningens särpräglade problematik, och en sammanfattande återblick som ger en kommentar om vad köpmän som Bengt Magnus Björkman och hans tid betytt för Sveriges ekonomiska och sociala utveckling på lite längre sikt.